MIEDZY ALBANIĄ A WŁOCHAMI. O WSPÓŁCZESNYCH WŁOSKOJĘZycznych PISARZACH ALBAŃSKIEGO POCHODZENIA

Karol KARP (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

ORCID: 0000-0002-9449-8297

Wstęp

W panoramie włoskiej literatury najnowszej ważne miejsce zajmują tak zwani pisarze migracyjni. Pochodzą z wielu państw świata, lecz bez wątpienia jedną z najliczniejszych grup stanowią Albańczycy¹, którzy w większości przybyli do Włoch po upadku komunistycznej dyktatury Envera Hodży na początku lat 90. XX w. Historie życia kilku z nich pozwalają dostrzec, jak migracja w poszukiwaniu korzystniejszych warunków bytowych staje się fascynującym doświadczeniem literackim oraz szansą na realizację indywidualnych potrzeb i ambicji. Artykuł ma na celu dokonanie systematyzacji tych nowych autorów na podstawie wybranych aspektów ich życia i pisarstwa, a także ukazanie istotnego fragmentu dziejów migracji z Albanii do Włoch oraz samej włoskiej literatury migracyjnej.

¹ Zob.: Banca dati degli Scrittori Immigrati in Lingua Italiana e della Letteratura Italiana della Migrazione Mondiale (BASILI Limm), <https://basili-limm.el-ghibli.it/> [dostęp: 8.11.2020].

Włoska literatura migracyjna — zarys zjawiska²

Pierwsze utwory literackie autorstwa pisarzy migrantów, identyfikowanych z tendencją powszechnie znaną jako włoska literatura migracyjna³, zostały wydane w latach 80. XX w., zaś na początku lat 90. XX w. wyszły dwie ważne powieści opracowane „metodą na cztery ręce”: *Immigrato* (Roma 1990) Salaha Methnaniego i *Io, venditore di elefanti. Una vita per forza tra Dakar, Parigi e Milano* ([Milano]1990) Papa Khoumy. Zarówno Methnani, jak i Khouma, wówczas od niedawna przebywający w Italii i dość słabo znający język włoski, byli zmuszeni skorzystać z porad językowych rdzennych mieszkańców. Methnani współpracował z Mario Fortunato, zaś Khouma z Orestem Pivettą. Publikacja powyższych dzieł jest często identyfikowana z narodzinami włoskiej literatury migracyjnej. Ogromny wpływ na fakt, iż przyciągnęły one uwagę czytelników i krytyków, miała z pewnością nie tylko ciekawa fabuła obu utworów, traktująca o doświadczeniu migracji w perspektywie autobiograficznej, lecz również burzliwa debata o rasizmie tocząca się w Italii w związku z zabójstwem Afrykańczyka Jerrego Essana Masslo w miejscowości Villa Literno w nocy z 24 na 25 sierpnia 1989 r. Śmierć mężczyzny nastąpiła w wyniku rasistowskiego ataku potępionego przez włoskie społeczeństwo, które niejednokrotnie podczas manifestacji wyraziło swój sprzeciw wobec ksenofobii⁴. Jak słusznie zauważa Chiara Mengozzi:

przyjęto, że z powstaniem rozległej i heterogenicznej tendencji literackiej, nazywanej „włoską literaturą migracyjną”, łączy się tragiczny epizod z kroniki kryminalnej — zabójstwo w nocy 24 sierpnia 1989 roku młodego Południowoafrykańczyka Jerrego Masslo — sezonowego pracownika przy zbiorach pomidorów w Villa Literno. To Graziella Parati i Armando Gnisci podkreślili rolę przypadku Masslo w narodzinach „literatury migracyjnej”, akcentując jednocześnie ogromny wydzźwięk medialny i polityczny tego wydarzenia⁵.

² Albańczyk, którym poświęcam ten artykuł, są przedstawicielami włoskiej literatury migracyjnej i dlatego uważam, że należy, choć pokrótce, omówić genezę i rozwój tej nowej tendencji w literaturze współczesnej. Termin włoska „literatura migracyjna” został stworzony przez Armanda Gnisciego. Pisarze identyfikowani z włoską literaturą migracyjną przybyli do Włoch w drugiej połowie XX w., przede wszystkim z biednych państw świata, w poszukiwaniu lepszych warunków bytowych. Wśród nich ważną grupę stanowią autorzy, którzy udali się do Włoch po upadku komunizmu w ojczyźnie na początku lat 90. XX w. Ich doświadczenia życiowe są często obecne w publikowanych utworach. Daniele Comberiati, jeden z najbardziej znanych badaczy włoskiej literatury migracyjnej, pisze: „w trzyleciu 1990–1992, a więc w okresie, na który przypada, ogólnie rzecz biorąc, pierwsza faza włoskiej literatury migracyjnej, zostają opublikowane pierwsze książki napisane przez imigrantów: są to teksty autobiograficzne, opowiadające o doświadczeniu wędrowki i przybyciu do Włoch, potępiają rasizm i trudności, z którymi trzeba się zmierzyć”. [Nel triennio 1990–1992, periodo al quale si fa generalmente riferire la prima fase della letteratura italiana della migrazione, vengono pubblicati i primi libri scritti da immigrati: sono testi autobiografici che raccontano le esperienze di erranza e l'arrivo in Italia, denunciano il razzismo e le difficoltà incontrate]; D. Comberiati, *Scrivere nella lingua dell'altro*, Bruxelles 2010, s. 9 (wszystkie tłumaczenia z włoskiego pochodzą od autora artykułu). W tym miejscu warto podkreślić, że w Italii, jeszcze przed oficjalnym początkiem tendencji, która jest określana mianem włoskiej literatury migracyjnej, żyli i tworzyli liczni pisarze obcego pochodzenia, wśród nich na przykład Edith Bruck, Giorgio Pressburger, Miro Silver.

³ Zob.: D. Comberiati, *Scrivere nella lingua dell'altro*, s. 9; A. Gnisci, *Creolizzare l'Europa. Letteratura e migrazione*, Roma 2003; Tenze, *Letteratura italiana della migrazione*, Roma 1998, K. Karp, *Viaggio, cultura e identità. La produzione migrante di Artur Spanjolti*, Roma 2016.

⁴ D. Comberiati, *Scrivere nella lingua dell'altro*, s. 27–29; A. Gnisci, *Letteratura italiana della migrazione*, s. 84–85.

⁵ [all'origine dell'insieme vasto ed eterogeneo di scritture che vanno sotto il nome di “letteratura italiana della migrazione”, è diventato ormai canonico collocare un tragico episodio di

Sukces Methnaniego i Khoumy można uznać za impuls, który zachęcił innych autorów migracyjnych do intensywnej pracy. Z upływem lat stali się coraz bardziej widoczni w panoramie włoskiej literatury współczesnej, a niektóre źródła włączyły ich twórczość do rodzimego kanonu⁶. Otrzymali wiele prestiżowych nagród literackich i propozycji współpracy od najbardziej znanych wydawnictw we Włoszech, takich jak: Cesati, Mondadori, Feltrinelli i Einaudi. Znaczącą rolę w popularyzacji twórczości migrantów odegrały czasopisma, publikujące zarówno fragmenty konkretnych dzieł, jak i artykuły oraz monografie naukowe jej poświęcone. Warto w tym miejscu wymienić chociaż kilka najważniejszych tytułów: „Scritture migranti. Rivista di studi interculturali”, „Saragana”, „Letteranza” i „El-Ghibli. Rivista di letteratura della migrazione”. W swoim artykule Annalisa Comes⁷ mówi o aktualnych badaniach skupionych na poezji migracyjnej. Jej konstatacje trafnie jednak oddają podejście badaczy do całej nowej literatury. Comes twierdzi bowiem, że ich uwaga skupiła się dotychczas na trzech polach badawczych, a mianowicie na tematyce, języku oraz tradycji, która według tej uczzonej oznacza: „bagaż kulturowy autora, treści, pejzaże i sieć nawiązań w jego korpusie tekstualnym”⁸.

Ostatnie dziesięciolecie stanowi okres, w którym liczni pisarze opublikowali swoje najważniejsze utwory oraz osiągnęli literacką dojrzałość. Najnowsza twórczość migracyjna różni się zasadniczo od pisarstwa łączonego z tak zwaną pierwszą fazą, reprezentowaną przez Methnaniego oraz Khoumę, trwającą do około 1992 r., i z jej następczynią, która, jak twierdzi Armando Gnisci, rozwijała się do końca XX w.⁹ Podążając za chronologicznym podziałem zaproponowanym przez badacza, można by obecnie mówić o trzeciej fazie rozwoju literatury migracyjnej. Odmienność tej fazy została uwarunkowana przez sytuację samych pisarzy, którzy z upływem lat bardzo dobrze opanowali język włoski, niejednokrotnie osiągnęli stabilizację ekonomiczną, rodzinną i społeczną, udoskonalając także warsztat pisarski poprzez zastosowanie nowatorskich technik narracyjnych i zróżnicowanych tematów. O ile dwie pierwsze fazy cechuje dość intensywna obecność autobiografizmu, wyrażająca się w nawiązaniu do osobistego doświadczenia migracji, stylistycznej prostocie i językowej niezgrabności, o tyle najnowszą literaturę migracyjną zachwyca lekkością i precyzją stylu oraz mnogością analizowanych zagadnień. Elementy autobiograficzne wciąż pojawiają się w fabule utworów, lecz często nie mają bezpośredniego związku z wydarzeniami z życia autorów. Dotyczą aspektów bardziej ogólnych, jak na przykład kultura i historia kraju pochodzenia. Zmianie uległa również rola, jaką pełnią. Ich celem nie jest już chęć poruszenia czytelnika poprzez obrazy ilustrujące niesprawiedliwość losu migrantów zmuszonych

cronaca nera, ovvero l'assassinio, la notte del 24 agosto 1989, del giovane sudafricano Jerry Masslo, impegnato nella raccolta stagionale dei pomodori a Villa Literno. Sono stati Graziella Parati [...] e Armando Gnisci [...] a sottolineare il ruolo fondante del caso Masslo nella nascita della “letteratura migrante”, ricordando al contempo l'enorme risonanza mediatica e politica dell'evento]; Ch. Mengozzi, *Narrazioni contese. Vent'anni di scritture italiane della migrazione*, Roma 2013, s. 11.

⁶ E. Malato, *Storia della letteratura italiana*, Roma 2002; K. Karp, *Viaggio, cultura e identità*, s. 28–30.

⁷ A. Comes, *La lingua errante della poesia: Gëzim Hajdari e „il corpo solo”*, [w:] *Pluriverso italiano: incroci linguistico-culturali e percorsi migratori in lingua italiana*, red. C. Carotenuto, E. Cognigni, M. Meschini, F. Vitrone, Macerata, 2018, s. 354.

⁸ [il bagaglio culturale del poeta, la materia, il paesaggio, il tessuto connettivo del suo corpus]; tamże.

⁹ A. Gnisci, *Letteratura italiana della migrazione*, s. 86–94.

opuścić bliskich, aby udać się w nieznane. Coraz częściej stanowią źródło informacji o tożsamości samych pisarzy, o konkretnych wydarzeniach, zwyczajach i osobach, które ją ukształtowały lub wciąż ją kształtują. Mimo upływu czasu wielu z nich żyje w zawieszeniu między ojczyzną a rzeczywistością nowego kraju, w pewnej nostalgii za przeszłością. Tak dzieje się w przypadku interesujących mnie tutaj Albańczyków. Przytoczmy choćby przykład Rona Kubatiego, który w swojej najnowszej powieści: *La vita dell'eroe* (Nardò 2016) szkicuje bogatą wizję Albanii w pierwszej połowie XX w., ukazując wiele elementów historycznych, ekonomicznych, społecznych i politycznych charakterystycznych w tamtych czasach. Powieść pozwala dostrzec, jak bardzo pisarz identyfikuje się z konkretnymi wydarzeniami z dziejów ojczyzny. Jej ważny temat stanowi tożsamość narodowa, analizowana na przykładzie głównego bohatera o imieniu Sami, ukształtowana w obliczu konieczności podjęcia walki o niepodległość zagrożoną działaniami nazistów i faszystów, i wyrażająca waleczność oraz wierność albańskiej kulturze i tradycji. Z czasem tożsamość narodowa bohatera uległa destrukcji, mężczyzna przeżył kryzys egzystencjalny w epoce komunizmu. Nie był w stanie czuć się Albańczykiem, świadomy faktu, że Albania podlegała władzy, która nie respektowała praw człowieka i bez skrupułów eliminowała niewygodnych obywateli.

Kubati udał się do Włoch po upadku komunizmu, uciekając przed biedą i zacofaniem spowodowanym polityką reżimu, do którego miał zdecydowanie krytyczny stosunek. Jego tożsamość narodowa, tak jak w przypadku bohatera powieści, jest niewątpliwie nierozzerwalnie związana z chwalebnymi wydarzeniami w historii albańskiego narodu i jednocześnie całkowicie oderwana od rzeczywistości stworzonej przez Hodżę.

Z Albanii do Włoch

Włochy stanowiły od wieków cel migracji mieszkańców Albanii. Z tego względu można wręcz mówić o pewnej więzi łączącej oba kraje, a historię obustronnych relacji zdefiniować jako bogatą i długotrwałą. Pierwsze ruchy migracyjne, istotne z punktu widzenia naszych rozważań, bo mające wpływ na samą literaturę oraz na strukturę współczesnego społeczeństwa włoskiego, odbywały się drogą morską w czasach średniowiecza. Albania stała się wówczas częścią Imperium Osmańskiego i to właśnie do Włoch Albańczycy udawali się, aby ocalić życie i odnaleźć spokój. Należy jednak podkreślić również inne powody ich podróży do tego kraju. Podajmy w tym miejscu przynajmniej jeden konkretny przykład. W drugiej połowie XV w. albańscy żołnierze zostali posłani przez Giorgia Castriotę Scanderbega, księcia Kruji i bohatera narodowego, aby wspierać wojsko aragońskie w walce przeciw siłom Jana Andegawęńskiego. Za udział w tej trudnej walce otrzymali nagrodę w postaci ziemi, na której mogli osiedlić się wraz z rodzinami. Te wydarzenia dały początek istnieniu wspólnoty Arbëresh, założonej przez Albańczyków i po dziś dzień zamieszkującej na terenie południowej Italii. Nie sposób pominąć faktu, że z tej wspólnoty pochodzi Carmine Abate (ur. 1954), laureat wielu prestiżowych nagród literackich, wśród których wymienimy zwłaszcza Premio Campiello za powieść *La collina del vento* (Milano 2012). Abate jest jednym z najślawniejszych współczesnych pisarzy we Włoszech. Historia jego życia wpisuje się w pewien paradygmat, który można powiązać z tendencjami charakteryzującymi wspólnotę Arbëresh. Abate nigdy nie wyparł się albańskich korzeni, a w swojej twórczości wiele uwagi poświęcił szeroko rozumianej kulturze Albanii, dając czytelnikowi wyraźnie do zrozumienia, iż stanowi ona część jego tożsamości. Z drugiej strony narzędziem literackiej ekspresji autora jest język włoski, który poznawał od najmłodszych lat, uczęszczając do państwowych szkół. Od dawna mieszka w północnych Włochach.

szech, a w młodości, podobnie jak ojciec, wyjechał do Niemiec w celach zarobkowych. Uwarunkowania społeczno-ekonomiczne sprawiły, że w XX w. znaczna liczba członków wspólnoty Arbëresh była zmuszona opuścić swoje wioski, aby wyjechać do bogatszych regionów oraz poddać się procesowi italianizacji skupionemu przede wszystkim na języku. Obecnie liczy ona około stu tysięcy członków przebywających na rodzimych terenach, używających w codziennych sytuacjach własnego języka — specyficznej odmiany języka albańskiego zawierającej archaiczne elementy, oraz pielęgnujących zwyczaje i tradycje rozpowszechnione w albańskiej kulturze.

Kolejna, ważna w naszych rozważaniach, fala albańskiej migracji do Włoch miała miejsce po upadku reżimu Envera Hodży na początku lat 90. XX w. Epoka komunizmu w Albanii była okresem, w którym praktycznie całkowicie zabroniono obywatelom podróżować za granicę. Ciekawą wizję tego problemu, pokrywającą się z komunistyczną rzeczywistością, szkicuje Leonard Guaci w swojej powieści pod tytułem *I grandi occhi del mare* (Nardò 2005). Pisarz pozwala zrozumieć, jak bardzo władzom zależało na izolacji państwa, na wyeliminowaniu nawet najmniejszej możliwości przeniknięcia idei kapitalistycznych na jego terytorium¹⁰. Jednocześnie pragnie zwrócić uwagę na tragizm albańskiego narodu oraz jego bezradność w obliczu ucisku. Bohaterowie dzieła z nadzieją spoglądają w stronę Italii, w stronę morza, które staje się metaforą lepszego życia. W historii migracji z Albanii do Włoch, tak jak w wymienionej powieści, to właśnie przestrzeń morza od zawsze odgrywa fundamentalną rolę. Stała się ona specyficznym wymiarem, granicą, a zarazem łącznikiem między Wschodem a Zachodem, sprawiedliwością a anarchią, szczęściem a niedolą. W albańskiej świadomości zbiorowej rzeczywistość na drugim brzegu Adriatyku od zawsze posiada zdecydowanie pozytywną konotację. W czasach komunizmu na taki stan rzeczy wpłynęła z pewnością włoska telewizja, którą można było odbierać w Albanii i która pozwalała jej mieszkańcom poznać zachodnie wzorce społeczne i dokonać konkretnych porównań. Co ważne, optymistycznego postrzegania Włoch oraz Włochów nie zakłócało wciąż żywe wspomnienie okupacji przez wojska Mussoliniego w latach 1939–1943. W jej początkowej fazie, na krótko po przybyciu włoskich żołnierzy do portu w Walonie, odbyły się sporadyczne walki¹¹, ale z czasem opór stał się silniejszy. Formalnie królestwo Albanii zostało przyłączone do berła dynastii Sabaudzkiej, a faszysti głosili hasła o wspólnych romańskich korzeniach oraz wspólnym dążeniu do rozwoju i bogactwa¹². Taka perspektywa społeczno-ekonomiczna w epoce dyktatury Hodży miała ogromne znaczenie.

Po otwarciu granic na początku lat 90. XX w. wielu Albańczyków opuściło ojczyznę i udało się do Włoch. Albania była wówczas jednym z najbiedniejszych państw w Europie i na świecie. Wiele osób nie miało żadnych środków i perspektyw na poprawę warunków życia. W albańskiej świadomości zbiorowej ucieczka na Zachód stanowiła jedyne wyjście z tej trudnej sytuacji. W kontekście ówczesnej masowej fali migracyjnej w kierunku Italii nie sposób pominąć epizodu ze statkiem o nazwie Vlora, który na stałe wpisał się do historii stosunków albańsko-włoskich i był żywo dyskutowany w mediach. Do portu w Bari statek dotarł w sierpniu 1991 r. z setkami Albańczyków na pokładzie. Reakcja włoskich władz okazała się zdecydowana i okrutna. W początkowej fazie pobytu migranci zostali umieszczeni na terenie stadionu sportowego,

¹⁰ Zob.: K. Karp, *Il conflitto tra individuo e sistema: verso la costruzione della nuova identità culturale nel romanzo „I grandi occhi del mare” di Leonard Guaci*, *Studia Europea Gnesnensis* 2017 nr 15, s. 177–192.

¹¹ R. Morozzo della Rocca, *Albania. Le radici della crisi*, Milano 1997, s. 87.

¹² Tamże, s. 94.

a po kilku dniach większość odesłano drogą lotniczą do Albanii. Enzo Biagi, w swoim sławnym artykule opublikowanym na łamach dziennika „Corriere della Sera”, mówił o wielkim rozczarowaniu związanym z tym wydarzeniem¹³. Duchowy związek z Italią, uwarunkowany historycznie, był silnie odczuwany przez albańskich migrantów i mieli oni nadzieję, że Włosi nie odmówią im wsparcia. W obliczu odrzucenia zrozumieli, że różnice polityczne, ekonomiczne i społeczne między ich państwami są zbyt duże i w przeciwieństwie do sytuacji z przeszłości nie wystarczy przedostać się przez morze, aby stworzyć nową przestrzeń egzystencjalną na drugim brzegu. Co istotne, Biagi dał do zrozumienia, że rozczarowanie powinni odczuwać również sami Włosi, którzy mimo swojej silnej pozycji gospodarczej w świecie, nie byli w stanie udzielić pomocy cierpiącym migrantom. Epizod Vlory pokazuje, jak bardzo Albania i Włochy oddaliły się od siebie po II wojnie światowej, jak rozdział polityczny i kulturowy utrudnił Albańczykom kontakt z narodem, który uważali za bardzo bliski¹⁴. Abstrahując od epizodu z Vlory, podkreślmy, że tysiącom Albańczyków udało się pokonać Adriatyk na mniejszych statkach lub łodziach i często nielegalnie osiedlić się we Włoszech. Obecnie Albańczycy stanowią tam jedną z najliczniejszych obcych społeczności, a ich oficjalna liczba oscyluje w granicach pół miliona. Stanowią więc bardzo liczną populację, zważywszy na przykład na fakt, że w samej Albanii, według danych państwowego urzędu statystycznego INSTAT z 2017 r., mieszka zaledwie około dwóch milionów dziewięćset tysięcy osób. Albańscy imigranci są obecni w kilku sektorach włoskiej gospodarki — zwłaszcza w przemyśle, rolnictwie oraz mikroprzedsiębiorstwach, około połowa pozostaje bez stałego zatrudnienia¹⁵. Często wykonują prace uważane za mniej prestiżowe, którymi zainteresowałoby się niewielu miejscowych i choćby z tego względu bardzo pozytywny jest fakt, że wśród Albańczyków można odnaleźć również pisarzy, którzy osiągnęli sukces zawodowy, tworząc w języku włoskim. Ich liczne dzieła zyskały aprobatę zarówno „zwykłych” czytelników, jak i specjalistów literaturoznawców oraz recenzentów w ważnych wydawnictwach.

W kierunku klasyfikacji

Dokonanie podziału samych autorów i ich twórczości jest zadaniem dość problematycznym, gdyż wymaga zastosowania konkretnych kryteriów oraz kompleksowego spojrzenia na bardzo rozległe pole badawcze, które z upływem czasu może zostać poszerzone o nowe perspektywy. Wszyscy interesujący mnie tutaj Albańczycy piszący po włosku są ciągle aktywni zawodowo i uzasadnione jest przypuszczać, że zamierzają wzbogacić swój dorobek. W niniejszych rozważaniach biorę pod uwagę przede wszystkim ich aktualną sytuację życiową, doświadczenie migracji, język ekspresji literackiej oraz poziom sukcesu mierzony liczbą publikacji, nagród i ogólnym zainteresowaniem krytyków, tłumaczy i wydawnictw.

Albańska narodowość zdecydowanie dominuje w gronie przedstawicieli włoskiej literatury migracyjnej. Bank danych, założony przez Armanda Gnisciego w 1997 r., o nazwie BASILI, a obecnie funkcjonujący jako Banca dati degli Scrittori Immigrati in

¹³ E. Biagi, *Niente spaghetti*, Corriere della Sera 12.08.1991, s. 19; D. Comberiati, E. Bond, *Il confine liquido. Rapporti letterari e interculturali fra Italia e Albania*, Nardò 2013, s. 7.

¹⁴ D. Comberiati, E. Bond, *Il confine liquido*, s. 7.

¹⁵ Zob.: U. Melchionda, *Gli albanesi in Italia. Inserimento lavorativo e sociale*, Milano 2003; A. Becherelli, A. Carteny, *L'Albania indipendente e le relazioni italo-albanesi (1912–2012)*, Roma 2013.

Lingua Italiana e della Letteratura Italiana della Migrazione Mondiale¹⁶ (BASILI Limm), dostępny na stronie internetowej znanego czasopisma migracyjnego „El-Ghibli”¹⁷ i będący jak dotąd jedynym kompleksowym źródłem informacji o pochodzeniu, liczbie i dziełach pisarzy migracyjnych, wśród pięciuset siedemdziesięciu autorów z całego świata wymienia aż czterdzieści ośmiu pochodzących z Albanii. Zdecydowana większość ma na swoim koncie pojedyncze utwory o niewielkiej objętości, opowiadania, bajki, pieśni bądź wiersze. W tym miejscu wymienimy kilku konkretnych twórców: Alia Lufti, Leda Apostoli, Aleksandra Caci, Eglantina Ceno, Arben Dedja, Rezo Eklidi, Irena Gjoni, Camela Guza, Gino Luca, Anila Resuli i Jacova Valbona.

Jako poeta duży sukces odniósł Gëzim Hajdari, który w 1997 r. otrzymał prestiżową nagrodę Montale za cykl niepublikowanych jeszcze prac. W formie książkowej wiersze były dostępne na rynku wydawniczym dopiero dwa lata później w zbiorze pod tytułem *Corpo presente* (Tirana 1999). Hajdari wydał swoje pierwsze dzieła w Albanii, a jego kariera nabrała tempa dopiero po przybyciu do Włoch w 1992 r., gdzie mógł publikować, nie obawiając się represji ze strony komunistów. Na twórczość poetycką autora składają się liczne utwory, poruszające przede wszystkim temat wygnania, oddalenia, tęsknoty za ojczyzną i niesprawiedliwości reżimu, o których włoska krytyka wypowiedziała się w artykułach naukowych oraz monografiach¹⁸.

Tylko kilku Albańczyków może poszczycić się wydaniem wartościowych powieści, które zyskały duże uznanie. W ten sposób można scharakteryzować takich autorów, jak: Ron Kubati, Anilda Ibrahimi, Ornella Vorpsi, Elvira Dones, Artur Spanjolli, Darien Levani oraz Leonard Guaci. Pomijając Dones, wszyscy opuścili Albanię na początku lat 90. i udali się do Włoch. Dones zaś wyjechała z kraju jeszcze przed definitywnym upadkiem komunizmu pod koniec lat 80. i zamieszkała we włoskojęzycznej części Szwajcarii. Pracowała jako dziennikarka państwowej telewizji i dzięki temu miała możliwość odbywania podróży za granicę. Na początku pisała w języku albańskim¹⁹, a swoją pierwszą powieść opracowaną bezpośrednio w języku włoskim pod tytułem *Vergine giurata* wydała dopiero w 2007 r. nakładem prestiżowego mediolańskiego wydawnictwa Feltrinelli. Co ciekawe, przebywała wówczas na stałe w Stanach Zjednoczonych, gdzie przygotowała do druku również swoją drugą i dotychczas ostatnią sławną powieść po włosku: *Piccola guerra perfetta* (Torino 2011). W 2015 r. powróciła do Szwajcarii i pozostaje tam do dziś. Bez wątpienia jest pisarką wybitnie migracyjną, która skonstruowała swoją przestrzeń życiową w dwóch obcych państwach, publikowała zarówno w języku ojczystym, jak i w języku włoskim, wyrażając swoją więź z Albanią poprzez nawiązania do jej bogatej kultury. W ten sam sposób można scharakteryzować Ornelę Vorpsi. Doświadczenia osobiste i zawodowe obu kobiet są bardzo podobne, lecz, co oczywiste, istnieją między nimi pewne rozbieżności. W odróżnieniu od Dones, Vorpsi mieszkała we Włoszech przez wiele lat, ukończyła tam studia w Ac-

¹⁶ Bank danych o włoskojęzycznych pisarzach imigrantach oraz o włoskiej światowej literaturze migracyjnej.

¹⁷ Zob.: Banca dati degli Scrittori Immigrati in Lingua Italiana.

¹⁸ Zob.: A. Comes, *La lingua errante della poesia*; S. Di Gianvito, *In balia delle dimore ignote. Saggi su Gëzim Hajdari*, Nardò 2015; A. Gazzoni, *Poesia dell'esilio. Saggi su Gëzim Hajdari*, Isernia 2010; U. Fracassa, *Carnevali e Hajdari. Paradossi di estraneità*, [w:] *Presenze in terra straniera*, G. Pagliano, Napoli, 2005; S. Wright, *Esperienza dell'esilio nella poesia di Gëzim Hajdari*, *Annali di Italianistica* 2002 nr 20.

¹⁹ Wiele utworów Dones, pierwotnie napisanych po albańsku, zostało przetłumaczonych na język włoski, również przez samą autorkę. Wymieńmy kilka najważniejszych tytułów: *I mari ovunque* (2007), *Bianco giorno offeso* (2004), *Sole bruciato* (2001), *Senza bagagli* (1997).

cademia delle Belle Arti di Brera. Od 1997 r. przebywa na stałe we Francji. Pierwsza ważna powieść tej autorki pod tytułem *Il paese dove non si muore mai* (Torino 2005), świetnie przetłumaczona na język polski przez Joannę Ugniewską jako *Kraj, gdzie nigdy się nie umiera* (Wołowiec 2008), została skomponowana jeszcze podczas pobytu we Włoszech i koncentruje się na analizie kilku kontrowersyjnych elementów albańskiej rzeczywistości w czasach komunizmu. Vorpsi wybiera język włoski, aby mówić o Albanii, gdyż pragnie zdystansować się w ten sposób wobec bolesnych wspomnień okresu wczesnej młodości, którą tam spędziła²⁰. Włoski jest językiem dającym ukojenie. Ów język oraz, generalizując, pobyt we Włoszech pozwoliły jej odnaleźć nadzieję, poczuć szczęście, którego wcześniej nie знаła. Z jednej strony, podobnie jak Dones oraz Kubati, pisarka nie wypiera całkowicie ze świadomości swojej albańskiej tożsamości, nawiązuje do korzeni, do tradycji i ojczystej kultury, z drugiej wyraźnie podkreśla, że jej tożsamość narodowa nie wiąże się w żaden sposób z rzeczywistością stworzoną przez komunistyczne władze. Dwie ostatnie powieści Vorpsi zostały pierwotnie przygotowane w języku francuskim, a na wybór tego języka wpłynęła jej sytuacja życiowa. Pamiętajmy, że jak dotąd to właśnie we Francji pisarka spędziła większą część swojego życia. Co ciekawe, akcja dzieła opublikowanego w 2018 r. pod tytułem *L'été d'Olta* (Paris 2018) rozgrywa się w Albanii w latach 70. XX w. i szkicuje obraz ówczesnego życia Albańczyków. Aktualnie to język francuski, a nie włoski, stanowi narzędzie, które Vorpsi wykorzystuje, aby mówić obiektywnie, bez emocjonalnego zaangażowania, które towarzyszyło jej jeszcze podczas prac nad powieścią *Kraj, gdzie nigdy się nie umiera*, o bolesnych wspomnieniach sytuacji, których była świadkiem w okresie wczesnej młodości.

Vorpsi i Dones są włoskojęzycznymi albańskimi pisarkami, które podróżowały między różnymi krajami, co być może również wpłynęło na fakt, że osiągnęły międzynarodowy sukces. Ich liczne dzieła zostały przetłumaczone na inne języki, także na język polski²¹. Oprócz wymienionej już powieści: *Kraj, gdzie nigdy się nie umiera*, Joanna Ugniewska przełożyła *La mano che non mordi* (Torino 2007) — używając tytułu *Ręka, której nie kłósz* (Wołowiec 2009). Anna Gogolin zaś dokonała tłumaczenia utworu *Vergine giurata* autorstwa Dones, oddając go jako *Zaprzysiężona dziewczyna* (Kraków 2010). We Włoszech nie mieszka również Ron Kubati. Aktualnie przebywa w Stanach Zjednoczonych i wciąż tworzy w języku włoskim. Doświadczenie migracyjne łączy go więc z Vorpsi oraz Dones. Dodajmy, że utwory Kubatiego, mimo swojej niekwestionowanej wartości literackiej, nie przyciągnęły uwagi tłumaczy i pozostają dostępne jedynie w wersji oryginalnej.

Pozostali Albańczycy, którzy osiągnęli sukces zawodowy, a więc Anilda Ibrahimi, Artur Spanjolli, Leonard Guaci oraz Darien Levani, wyjechali do Italii na początku lat 90. XX w. po upadku komunizmu i pozostają w tym kraju po dziś dzień. Cała ich twórczość literacka powstała pierwotnie po włosku i, podobnie jak w przypadku Kubatiego, nie doczekała się jak dotąd tłumaczeń na inne języki. Guaci i Levani nie są z pewnością tak znani, jak Ibrahimi oraz Spanjolli, choćby ze względu na fakt, że stworzyli mniej utworów. W dorobku Guaciego znajdują się dwie powieści: *Panciera rossa* — za którą otrzymał ważną nagrodę literacką Antonio Sebastiani, oraz *I grandi occhi del mare*, w dorobku Levaniego zaś trzy: *Tavolo numero sette* (Santa Maria Capua Vetere 2019), *Torinograd* (Santa Maria Capua Vetere 2016) oraz *Il famoso magico qukapik* (Bologna

²⁰ K. Karp, *La lingua, il genere e la narrazione. La produzione italo-albanese contemporanea*, *Studia Romanistica* 2018 nr 2 (18), s. 33.

²¹ Tamże.

2011). Zauważmy, że od ponad dziesięciu lat Guaci nie opublikował żadnego dzieła i dlatego można już mówić o wyraźnej przerwie w jego pisarskiej karierze. Levani zaś pracuje bardzo intensywnie, regularnie wydając coraz dojrzalsze utwory, co czyni go autorem bardzo obiecującym. W tym kontekście nie bez znaczenia jest wiek pisarza, ma on bowiem zaledwie trzydzieści siedem lat.

W omawianej grupie najbardziej płodny jest Artur Spanjolli — autor siedmiu powieści²². Anilda Ibrahimi wydała zaś cztery. Oprócz ostatniej pod tytułem *Il tuo nome è una promessa* (Torino 2017), napisała jeszcze trzy: *L'amore e gli stracci del tempo* (Torino 2009), *Non c'è dolcezza* (Torino 2012), *Rosso come una sposa* (Torino 2008). Wszystkie ukazały się w prestiżowym turyńskim wydawnictwie Einaudi. Ibrahimi jest obecnie niewątpliwie najślawniejszą i najbardziej cenioną pisarką albańską we Włoszech. Otrzymała wiele prestiżowych nagród literackich, wśród których są na przykład: Premio Rapallo Carige za *Il tuo nome è una promessa*, Premio Edoardo Kihlgren za *Rosso come una sposa*, Premio Paralup Fondazione Nuto Revelli za *L'amore e gli stracci del tempo*. Kończąc te rozważania, podkreślmy, że ze względu na płęć oraz poruszaną problematykę, oscylującą wokół postaci kobiety, Ibrahimi można powiązać również z Elvirą Dones i Ornelą Vorpsi. Tak właśnie czyni Daniele Comberiati, który, analizując powinowactwa łączące wymienione autorki, używa formuły: „tryptyk Elvira Dones-Anilda Ibrahimi-Ornela Vorpsi”²³.

Podsumowanie

Migracja z Albanii do Włoch stanowi trwale zjawisko w dziejach relacji między tymi krajami. Od wieków teren znajdujący się po drugiej stronie Adriatyku jest uważany przez Albańczyków za „ziemię obiecaną”, która może dać schronienie i nadzieję na lepsze życie. We włoskiej świadomości zbiorowej zaś postrzeganie Albanii dotyczy dwóch odrębnych perspektyw. Z jednej strony Włosi czują się związani z Albańczykami ze względu na wspólną historię oraz geograficzną bliskość, z drugiej strony zdają sobie sprawę z przepaści ekonomicznej, która dzieli ich ojczyzny i uniemożliwia integrację.

Masowe ruchy migracyjne z Albanii do Włoch były przede wszystkim rezultatem wydarzeń historycznych i politycznych. Zmiany uwarunkowane przybyciem Albańczyków obejmują liczne aspekty: od socjologicznych po kulturowe i literackie. Od wielu lat w panoramie włoskiej literatury współczesnej wyraźnie zaznaczają swoją obecność pisarze włosko-albańscy, którzy osiągnęli dojrzałość artystyczną, potwierdzoną uznaniem krytyków i czytelników. Język włoski pozwala im zdystansować się od bolesnych wspomnień okresu wczesnej młodości spędzonej w komunistycznej Albanii i stanowi jednocześnie narzędzie służące do wyrażania tożsamości, ukształtowanej na podstawie albańskiej tradycji, albańskich zwyczajów i ideałów. Mimo ewidentnych powinowactw łączących włoskojęzycznych pisarzy migracyjnych albańskiego pochodzenia, można ich podzielić na przynajmniej dwie grupy: grupę pisarzy „włoskich”, a więc tych, którzy obecnie mieszkają w Italii i wciąż publikują jedynie po włosku, oraz grupę pisarzy „międzynarodowych”²⁴, czyli tych, którzy osiedlili się poza Italią i albo — jak Kubati, piszą tylko po włosku, albo — jak Vorpsi i Dones, ogłosili pierwotne wersje swoich dzieł również w innych językach.

²² *Preludio d'autunno* (2018), *Eduart* (2014), *I nipoti di Scanderbeg* (2012), *La sposa rapita* (2011), *L'accusa silenziosa* (2007), *La Tegja* (2006), *Cronaca di una vita in silenzio* (2003).

²³ D. Comberiati, *Riscrivere la storia. Modalità di rappresentazione del colonialismo italiano in Albania*, *Incontri. Rivista europea di studi italiani* 2013 nr 28, s. 29.

²⁴ K. Karp, *La lingua, il genere e la narrazione*, s. 33.

LITERATURA

- Banca dati degli Scrittori Immigrati in Lingua Italiana e della Letteratura Italiana della Migrazione Mondiale (BASILI Limm), <https://basili-limm.el-ghibli.it/> [dostęp: 8.11.2020];
- Becherelli A., Carthy A., *L'Albania indipendente e le relazioni italo-albanesi (1912–2012)*, Roma 2013;
- Biagi E., *Niente spaghetti*, Corriere della Sera 12.8.1991;
- Comberiati D., Bond E., *Il confine liquido. Rapporti letterari e interculturali fra Italia e Albania*, Nardò 2013;
- Comberiati D., *Riscrivere la storia. Modalità di rappresentazione del colonialismo italiano in Albania*, Incontri. Rivista europea di studi italiani 2013 nr 28, s. 25–33;
- , *Scrivere nella lingua dell'altro*, Bruxelles 2010;
- Comes A., *La lingua errante della poesia: Gëzim Hajdari e „il corpo solo”*, [w:] *Pluriverso italiano: incroci linguistico-culturali e percorsi migratori in lingua italiana: atti del Convegno internazionale Macerata-Recanati, 10–11 dicembre 2015*, red. C. Carotenuto, E. Cognigni, M. Meschini, F. Vitrone, Macerata 2018, s. 353–369;
- Di Gianvito S., *In balia delle dimore ignote. Saggi su Gëzim Hajdari*, Nardò 2015;
- Dones E., *Bianco giorno offeso*, Novara 2004;
- , *I mari ovunque*, Novara 2007;
- , *Piccola guerra perfetta*, Torino 2011;
- , *Senza bagagli*, Nardò 1997;
- , *Sole bruciato*, Milano 2001;
- , *Vergine giurata*, Milano 2007;
- Fracassa U., *Carnevali e Hajdari. Paradossi di estraneità*, [w:] *Presenze in terra straniera*, red. G. Pagliano, Napoli 2005, s. 133–154;
- Gazzoni A., *Poesia dell'esilio. Saggi su Gëzim Hajdari*, Isernia 2010;
- Gnisci A., *Creolizzare l'Europa. Letteratura e migrazione*, Roma 2003;
- , *Letteratura italiana della migrazione*, Roma 1998;
- Gogolin A., *Zaprzyśnięta dziewczyna*, tłum. A. Gogolin, Kraków 2010;
- Guaci L., *I grandi occhi del mare*, Nardò 2005;
- , *Pancieri rossa*, Roma 1999;
- Ibrahimi A., *L'amore e gli stracci del tempo*, Torino 2009;
- , *Non c'è dolcezza*, Torino 2012;
- , *Rosso come una sposa*, Torino 2008;
- , *Il tuo nome è una promessa*, Torino 2017;
- Karp K., *Il conflitto tra individuo e sistema: verso la costruzione della nuova identità culturale nel romanzo „I grandi occhi del mare” di Leonard Guaci*, Studia Europea Gnesnensia 2017 nr 15, s. 177–192;
- , *La lingua, il genere e la narrazione. La produzione italo-albanese contemporanea*, Studia Romanistica 2018 nr 2 (18), s. 31–42;
- , *Viaggio, cultura e identità. La produzione migrante di Artur Spanjolli*, Roma 2016;
- Khouma P., *Io, venditore di elefanti. Una vita per forza tra Dakar, Parigi e Milano*, Milano 1990;
- Kubati R., *La vita dell'eroe*, Nardò 2016;
- Levani D., *Il famoso magico qukapik*, Bologna 2011;
- , *Il tavolo numero sette*, Santa Maria Capua Vetere 2019;
- , *Toringrad*, Santa Maria Capua Vetere 2019;
- Malato E., *La storia della letteratura italiana*, Roma 2002;
- Melchionda U., *Gli albanesi in Italia. Inserimento lavorativo e sociale*, Milano 2003;
- Mengozzi Ch., *Narrazioni contese. Vent'anni di scritture italiane della migrazione*, Roma 2013;
- Methnani S., *Immigrato*, Roma–Napoli–Milano 1990;
- Morozzo della Rocca R., *Albania. Le radici della crisi*, Milano 1997;
- Spanjolli A., *L'accusa silenziosa*, Bologna 2007;
- , *Cronaca di una vita in silenzio*, Nardò 2003;
- , *Eduart*, Nardò 2014;

- , *I nipoti di Scanderbeg*, Nardò 2012;
- , *Preludio d'autunno*, Nardò 2018;
- , *La sposa rapita*, Nardò 2011;
- , *La Teqja*, Nardò 2006;
- Vorpsi O., *L'été d'Olta*, Paris 2018;
- , *Kraj, gdzie nigdy się nie umiera*, tłum. J. Ugniewska, Wołowiec 2008;
- , *La mano che non mordi*, Torino 2007;
- , *Il paese dove non si muore mai*, Torino 2005;
- , *Ręka, której nie kłósz*, tłum. J. Ugniewska, Wołowiec 2009;
- Wright S., *Esperienza dell'esilio nella poesia di Gëzim Hajdari*, *Annali di Italianistica* 2002 nr 20, s. 385–402.

BETWEEN ALBANIA AND ITALY. ABOUT THE ITALIAN-SPEAKING ALBANIAN MIGRANT WRITERS

In the panorama of the current Italian literature an important place is occupied by the so-called migrant writers. Although they come from different countries, both European and non-European, Albanians constitute one of the biggest diasporas, most of which members arrived in Italy after the fall of the Enver Hoxhas communist regime in the early 1990s. The article consists of three main parts and aims to classify Italian-speaking Albanian migrant writers on the basis of the chosen aspects of their lives and writings in the context of Italian-Albanian relations as well as the phenomenon of migrant literature in Italy.

KEY WORDS: Italian-speaking Albanian migrant writers; Italian migrant literature.

MIEDZY ALBANIĄ A WŁOCHAMI. O WSPÓŁCZESNYCH WŁOSKOJĘZycznych PISARZACH ALBAŃSKIEGO POCHODZENIA

W panoramie włoskiej literatury najnowszej ważne miejsce zajmują tak zwani pisarze migracyjni. Pochodzą z wielu krajów świata, lecz bez wątpienia jedną z najliczniejszych grup stanowią Albańczycy, którzy w większości przybyli do Włoch po upadku komunistycznej dyktatury Envera Hodży na początku lat 90. XX w. Artykuł składa się z trzech głównych części i ma na celu dokonanie systematyzacji włoskojęzycznych albańskich pisarzy migracyjnych na podstawie najważniejszych aspektów ich życia i pisarstwa na tle relacji włosko-albańskich, oraz zjawiska włoskiej literatury migracyjnej, której owi pisarze są przedstawicielami.

SŁOWA KLUCZOWE: włoskojęzyczni albańscy pisarze migracyjni; włoska literatura migracyjna.